

## بررسی معانی دعا در تفاسیر بر پایه توافق آیات قرآن با یکدیگر

عبدالصدیق کشمیری.

چکیده:

کلمه دعا ذکر شده در قرآن مجید در معانی مختلفی از قبیل خواندن و درخواست نمودن و عبادت آمده است و در تفاسیر در این واژه به معانی مختلفی اشاره شده است و آیاتی که در آن این کلمه آمده است را به گروههای مختلفی میتوان تقسیم نمود: الف: آیاتی که در آن دعاء غیر الله (جل جلاله) شرک محسوب شده. ب: آیاتی که آداب خواندن و نداء رسول الله ﷺ را به ما می آموزد. ج: آیاتی که الله (جل جلاله) داعی (دعاء کننده) و مردم مدعو (دعاء شونده) می باشند. د: آیاتی که در آن مؤمنان و غیر مؤمنان، مدعو هستند. ه: آیه ای که مردگان مدعو و داعی نبی از انبیاء می باشد. و: آیاتی که از انبیاء درخواست دعا میشود. ز: آیاتی که کلمه ی دعاء ذکر شده است. و در بیان معانی کلمه دعا در غیر از قسمت اول اختلاف قابل ذکری مشاهده نمیشود و در قسمت اول به معانی مختلفی بر میخوریم که عبارتند از عبادت و یا دعا غیر الله همسنگ با الله و یا غیر الله که همان بتها باشند و یا اله دانستن مدعو است و این بمعانی ذکر شده برای حفظ توافق آیات بوده است و برای این است که قیدی به آن داده شده است.

واژگان کلیدی: دعا. قرآن. آیات.

مقدمه:

مفردات قرآن از دیر باز مورد توجه مسمانان و محققان برای فهم دقیق منظور و مراد قرآن کریم بوده است و در این راستا کتب بسیاری تألیف یافتند که بزرگترین و مهمترین آنها المفردات فی غریب القرآن راغب اصفهانی میباشد و این کتاب گرانقدر مرجعی است برای دیگر کتب و بحث دیگری که در تفسیر قرآن مطرح است تفسیر به رأی بودن یا نبودن معنای اتخاذ شده برای یک آیه میباشد و همه حدیث رسول الله (ص) را که میفرمایند: من فسر القرآن برأیه فأصاب فقد أخطأ (سمرقندی: ۳۷۳ه: ج ۱ ص ۱۲) بعنوان درست نبودن تفسیر به رأی مطرح میکنند که البته نوع نگرش به آن متفاوت است و دیگر موضوع مطروحه در باب تفسیر این است که الله تعالی در قرآن مجید میفرماید: أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا (نساء: ۸۲) و تأکید بر این است که در تفسیر و معنای قرآن هیچ اختلاف و تناقضی نباید باشد. (طبری: ۳۱۰ه: ج ۸ ص ۵۶۷) و اگر تناقضی در تفسیر ما باشد پس این از ماست که به چنین معنای نادرستی از قرآن رسیده ایم (طبری: ج ۸ ص ۵۶۷) و باید آن را اصلاح نمود.

یکی از واژگانی که مورد بحث فراوان واقع شده است واژه دعا میباشد.

روش تحقیق:

ریشه یابی معنای کلمه در لغت و مقایسه آیات با توجه به معنای ارائه شده برای یک آیه و توجه به معنای روایی آیه و توجه به آیه ۸۲ نساء و حدیث رسول الله (ص) که میفرماید: وَإِنَّمَا أَنْزَلَ (۸) كِتَابُ اللَّهِ لِيُصَدِّقَ بَعْضُهُ بَعْضًا، فَلَا تُكَذِّبُوا بَعْضَهُ بِبَعْضٍ، فَمَا عَلِمْتُمْ مِنْهُ فَقُولُوا، وَمَا جَهِلْتُمْ فَكَلِّمُوهُ إِلَىٰ غَالِيهِ. (ابن کثیر: ۷۷۴: ج ۲ ص ۱۲) معطوف میباشد. و مبنا بر تفاسیر میباشد.

در این پژوهش سعی بر آن است که معانی مختلف دعا و مشتقات آن مورد بررسی قرار گیرد باشد که معنای درست بر آیات قرآن کریم آشکار شود.

در معنی ذکر شده از آیات در بعضی مواقع دعاء ذکر میشود که منظور دعای عرفی است.

در این تحقیق تفاسیر: جامع البیان طبری و الجامع لاحکام القرآن قرطبی و البحرالمحیط اثیرالدین و تفسیر القرآن العظیم ابن کثیر و بحر العلوم سمرقندی معالم التنزیل بغوی و کشف زمخشری به عنوان مرجع آورده شده است.

پیشینه تحقیق:

۱- در تفاسیر به حسب مورد و در هر آیه که این لفظ در آن وارد شده است بحث شده است و به طور یکجا این آیات جمع نشده است.

۲- در کتب مفردات قرآن مانند مفردات راغب و معاجم مفردات قرآن احمد حسن فرحات و مفردات القرام فراهی در ماده دعا آیات جمع آوری شده است ولی در آن کتابها به اینکه اگر چنین معنا به این آیه دهیم با آیه ی دیگر با همین معنا همخوانی ندارد اشاره نشده است و بحث تطبیقی صورت نگرفته است.

۳- در فضای مجازی اینترنت نیز به واژه دعا در قرآن به وفور میتوان مطلب یافت که البته اکثر قریب به اتفاق آنان بحث دعای عرفی و آموزش چگونگی حاجت خواستن از دیدگاه قرآن پرداخته اند. و بحث ریشه ای در آن صورت نگرفته است.

۴- در بخش مقاله و پایان نامه. پایان نامه خانم مینا شمخی تحت عنوان دعا در قرآن در تاریخ ۱۳۷۷ نگاشته شده است که بیشتر توجه ایشان به ریشه یابی لغوی و تطبیق آن در آیات معطوف بوده است.

تحقیق:

در ابتداء به معانی ذکر شده برای دعا بیان میشود:

دعاء از دعو می باشد که:

دارای یک اصل است و آن توجه کسی را به خود جلب کردن با صدا یا کلامی دیگر. (ابن فارس: ۳۹۵: ج ۲ ص ۲۷۹)

معنی دعاء صدا کردن و خواندن می باشد. گفته می شود: دعوت فلاناً. (زمخشری: ۵۳۸: ج ۱ ص ۲۸۸)

دعاء: خواهان بودن و حریص بودن به آنچه که در نزد الله (جل جلاله) است از خیر و مبالغه در درخواست از وی. و از آن جمله است:

{ادعوا رَبَّكُمْ تَصْرِعاً وَ خَفِئَةً (۵۵)\*} (اعراف: ۵۵) (زبیدی: ۱۲۰۵: ج ۳۸ ص ۴۶)

دعاء در بعضی مواقع معنی عبادت کردن می دهد. (ابن منظور: ۷۱۱: ج ۱۴ ص ۲۵۷)

"معنی دعاء بر سه وجه است:

(۱) به یگانگی یاد کردن الله (جل جلاله) و ثناء و ستایش وی تعالی؛ مثل «یا الله لا إله إلا أنت»، و یا گفتن «رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ». و

مانند {و قَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ. (غافر: ۶۰)}

(۲) درخواست عفو و بخشش و رحمت و مانند آن از الله (جل جلاله)؛ مثل اللهم اغفر لنا.

(۳) از الله (جل جلاله) درخواست چیزهای مادی کردن؛ مثل اللهم ارزقني مالاً و ولداً.

و وجه تسمیه اینها به نام دعاء؛ بخاطر این است که همه ی اینها با الفاضلی مانند «یا رحمان و یا الله و اللهم» آغاز کرده می شود. (ابن

منظور: ج ۱۴ ص ۲۵۷)

وَالدَّعْوَةُ: بِالْفَتْحِ: دَعْوَتُ مَرَدَمٍ بِهَ غَدَا مِی بَاشَد وَ بِالْكَسْرِ ادَّعَاى نَسَبِ مِی بَاشَد. (ابن فارس: ۲ ص ۲۷۹)

وَدَّعْوَةُ الْحَقِّ: شَهَادَةُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ. (زبیدی: ۳۸ ص ۵۱)

وَمَا دَعَاكَ إِلَى هَذَا الْأَمْرِ: چَه چیزِی تُو را بِه این کار کشانده است. (زبیدی: ۳۸ ص ۵۳)

وَالدَّعَاءُ: الْإِيمَانُ. (همان)

دَعَاهُ اللهُ: اللهُ (جل جلاله) وی را عذاب داد. (همان)

هر چیزی در روی زمین به چیز دیگری احتیاج پیدا کند، همانا آن چیز را خواسته است. مثلاً به کسی که لباسش مندرس شده است

گفته می شود: قَدْ دَعَتْ ثِيَابُكَ. (همان)

نتیجه معانی دعا در کتب لغت بدین شرح است:

۱- توجه کسی را به خود جلب کردن با صدا یا کلامی دیگ.

۲- صدا کردن و خواندن می باشد.

۳- به یگانگی یاد کردن الله (جل جلاله) و ثناء و ستایش وی تعالی.

۴- درخواست عفو و بخشش و رحمت.

۵- از الله (جل جلاله) درخواست چیزهای مادی کردن.

۶- دعوت مردم به غذا .

۷- ادعای نسب می باشد.

۸- باعث کاری شدن و مسبب آن بودن.

۹- عذاب الهی.

آیاتی که در آن ذکر واژه دعا آمده است را میتوان به این طریق تقسیم بندی نمود:

تقسیم آیاتی که در آنها کلمه ی دعاء و مشتقات آنها مذکور است:

می توان آیاتی را که در آن کلمه ی دعاء و مشتقات آن ذکر شده، به چند گروه تقسیم کرد:

### الف: آیاتی که در آن دعاء غیر الله (جل جلاله) شرک محسوب شده:

مانند:

۱- وَ مَنْ أَصْلُ مِمَّنْ يَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَنْ لَا يَسْتَجِيبُ لَهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَ هُمْ عَنْ دُعَائِهِمْ غَافِلُونَ. (احقاف/۵)

۲- وَ قَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ. (غافر/۶۰)

۳- لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ وَ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ إِلَّا كَبَاسِطٍ كَفِيهِ إِلَى الْمَاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ وَ مَا هُوَ بِبَالِغِهِ وَ مَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ. (رعد/۱۴)

۴- إِنْ تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا دُعَاءَكُمْ وَ لَوْ سَمِعُوا مَا اسْتَجَابُوا لَكُمْ وَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُونَ بِشِرْكِكُمْ وَ لَا يُنَبِّئُكَ مِثْلُ خَبِيرٍ (فاطر/ ۱۴)

۵- قُلْ إِنِّي نُهَيْتُ أَنْ أُعْبَدَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ قُلْ لَا أَتَّبِعُ أَهْوَاءَكُمْ قَدْ ضَلَلْتُ إِذًا وَ مَا أَنَا مِنَ الْمُهْتَدِينَ (انعام/۵۶)

۶- فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ أُولَئِكَ يَنَالُهُمْ نَصِيبُهُمْ مِنَ الْكِتَابِ حَتَّى إِذَا جَاءَتْهُمْ رُسُلُنَا يَتَوَفَّوْنَهُمْ قَالُوا أَيْنَ مَا كُنْتُمْ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ قَالُوا ضَلُّوا عَنَّا وَ شَهِدُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَانُوا كَافِرِينَ (اعراف/۳۷)

۷- وَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ نَصْرَكُمْ وَ لَا أَنْفُسُهُمْ يَنْصُرُونَ (اعراف/۱۹۷)

۸- وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَا رَبَّهُ مُنِيبًا إِلَيْهِ ثُمَّ إِذَا خَوَّلَهُ نِعْمَةً مِنْهُ نَسِيَ مَا كَانَ يَدْعُو إِلَيْهِ مِنْ قَبْلُ وَ جَعَلَ لِلَّهِ أَنْدَادًا لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِهِ قُلْ تَمَتَّعْ بِكُفْرِكَ قَلِيلًا إِنَّكَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ (زمر/۸)

### ب: آیاتی که آداب خواندن و نداء رسول الله ﷺ را به ما می آموزد:

مانند:

\*لَا تَجْعَلُوا دُعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا (نور/۶۳)

ج: آیاتی که الله (جل جلاله) داعی (دعاء کننده) و مردم مدعو (دعاء شونده) می باشند:

مانند:

۱- أُولَئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ (بقره/ ۲۲۱)

۲- وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى دَارِ السَّلَامِ. (یونس/ ۲۵)

د: آیاتی که در آن مؤمنان و غیر مؤمنان، مدعو هستند؛

مانند:

۱- داعياً إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَسِرَاجاً مُنِيرًا. (احزاب/ ۴۶)

۲- فَتَوَلَّ عَنْهُمْ يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ إِلَى شَيْءٍ نَكِرٍ (قمر/ ۶)

ه: آیه ای که مردگان مدعو و داعی نبی از انبیاء می باشد؛

مانند:

ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِيَنَّكَ سَعْيًا. (بقره/ ۲۶۰)

و: آیاتی که از انبیاء درخواست دعا میشود:

۱- قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضٌ وَلَا بِكْرٌ عَوَانُ بَيْنَ ذَلِكَ فافعلوا ما تؤمرونَ (بقره/ ۶۸)

۲- وَلَمَّا وَقَعَ عَلَيْهِمُ الرِّجْزُ قَالُوا يَا مُوسَى ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ لَتِئِنْ كَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَلَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ (اعراف / ۱۳۴)

۳- وَقَالُوا يَا أَيُّهَا السَّاحِرُ ادْعُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ إِنَّنَا لَمُهْتَدُونَ (زخرف/ ۴۹)

ز: آیاتی که کلمه ی دعاء ذکر شده است:

۱- وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً صُمُّ بُكْمٌ عُمْى فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ (بقره/ ۱۷۱)

۲- قَالُوا أَوَلَمْ تَكُ تَأْتِيكُمُ رُسُلُكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا بَلَى قَالُوا فَادْعُوا وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ (غافر/ ۵۰)

۳- رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلَاةِ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَاءِ (ابراهيم/ ۴۰)

۴- لَا يَسْأَلُ الْإِنْسَانُ مِنْ دُعَاءِ الْخَيْرِ وَإِنْ مَسَّهُ الشَّرُّ فَيَتَوْسَّ قَنُوطًا (فصلت/ ۴۹)

معانی این آیات در تفاسیر :

## الف- ۱: آیه ۵ سوره احقاف:

- ۱- تفسیر جامع البیان فی تاویل آی القرآن: کسی غیر از الله را آلهه میخواند. (طبری: ۲۲ ص ۹۵)
- ۲- بحر العلوم: کسی که غیر الله را عبادت میکند (سمرقندی: ۳ ص ۲۸۵)
- ۳- تفسیر معالم التنزیل: کسی که غیر الله را بخواند. (بغوی: ۵۱۰: ج ۴ ص ۱۹۱)
- ۴- تفسیر کشاف: کسی که جماد را میخواند بجای الله. (زمخشری: ۴ ص ۲۹۵)
- ۵- تفسیر البحر المحیط: عبادت کنندگان بت نه الله (اثیر الدین: ۷۴۵: ج ۹ ص ۴۳۳)
- ۶- تفسیر القرآن العظیم: بتها را میخواند. (ابن کثیر: ۷۷۴: ج ۷ ص ۲۷۵)
- ۷- تفسیر الجامع لاحکام القرآن: (قرطبی: ۶۷۱: ج ۱۶ ص ۱۸۳)

## الف- ۲: تفسیر آیه ۶۰ سوره غافر:

- ۱- تفسیر جامع البیان فی تاویل آی القرآن: مرا عبادت کنید (طبری: ۲۱ ص ۴۰۶)
- ۲- بحر العلوم: مرا یگانه دارید. (سمرقندی: ۳ ص ۲۱۱)
- ۳- تفسیر معالم التنزیل: مرا عبادت کنید نه کسی دیگر را (بغوی: ۴ ص ۱۲۰)
- ۴- تفسیر کشاف: عبادت کنید مرا. (زمخشری: ۴ ص ۱۷۵)
- ۵- تفسیر البحر المحیط: عبادت کنید الله را مخلصین له الدین. (اثیر الدین: ۹ ص ۲۴۳)
- ۶- تفسیر القرآن العظیم: دعا کنید و از وی بخواهید. (ابن کثیر: ۷ ص ۱۵۳)
- ۷- تفسیر الجامع لاحکام القرآن: مرا یگانه دارید و عبادتم نمائید (قرطبی: ۱۵ ص ۳۲۷)

## الف- ۳: تفسیر آیه ۱۴ رعد:

الف: دعوة الحق:

- ۱- تفسیر جامع البیان فی تاویل آی القرآن: توحید الله و شهادت لا اله الا الله. (طبری: ۱۶ ص ۳۹۷)
- ۲- بحر العلوم: کلمه اخلاص لا اله الا الله. (سمرقندی: ۲ ص ۲۲۱)
- ۳- تفسیر معالم التنزیل: دعوت صدق و راستین. (بغوی: ۳ ص ۱۲)
- ۴- تفسیر کشاف: دعوت حق و دعوت مدعو حق. (زمخشری: ۲ ص ۵۲۱)
- ۵- تفسیر البحر المحیط: توحید الله تعالی و دعا در نزد خوف. (اثیر الدین: ۶ ص ۳۶۶)
- ۶- تفسیر القرآن العظیم: لا اله الا الله و توحید الله تعالی (ابن کثیر: ۴ ص ۴۴۵)
- ۷- تفسیر الجامع لاحکام القرآن: اخلاص در دعا و دعوة راست و صادق (قرطبی: ۹ ص ۳۰۰)

ب: يدعون:

- ۱- تفسیر جامع البیان فی تاویل آی القرآن: کسانی که غیر الله را رب و آله میخوانند. (طبری: ۱۶ ص ۳۹۹)
- ۲- بحر العلوم: اصنام و اوثان را میخوانند (سمرقندی: ۲ ص ۲۲۱)
- ۳- تفسیر معالم التنزیل: اصنام را عبادت میکنند. (بغوی: ۳ ص ۱۲)
- ۴- تفسیر کشاف: آله را میخوانند. (زمخشری: ۲ ص ۵۲۱)
- ۵- تفسیر البحر المحیط: بتها را میخوانند. (اثیر الدین: ۶ ص ۳۶۷)
- ۶- تفسیر القران العظیم: عبادت کنندگان غیر الله (ابن کثیر: ۴ ص ۴۴۵)
- ۷- تفسیر الجامع لاحکام القرآن: بتها را میخوانند (قرطبی: ۹ ص ۳۰۰)

#### الف- ۴: آیه ۱۴ سوره فاطر:

- ۱- تفسیر جامع البیان فی تاویل آی القرآن: اگر آن الهه هایی را که عبادت میکنند را بخوانید. (طبری: ۲۰ ص ۴۵۳)
- ۲- بحر العلوم: اگر بتان را بخوانید (سمرقندی: ۳ ص ۱۰۳)
- ۳- تفسیر معالم التنزیل: اگر بتان را بخوانید. (بغوی: ۳ ص ۶۹۱)
- ۴- تفسیر کشاف: اگر بتان را بخوانید. (زمخشری: ۳ ص ۶۰۵)
- ۵- تفسیر البحر المحیط: اگر بتان را بخوانید (اثیر الدین: ۹ ص ۲۱)
- ۶- تفسیر القران العظیم: الهه هایی که شما میخوانیدش (ابن کثیر: ۶ ص ۵۴۱)
- ۷- تفسیر الجامع لاحکام القرآن: اگر کمک بخواهید از بتان (قرطبی: ۱۴ ص ۳۳۶)

#### الف- ۵: آیه ۵۶ انعام:

- ۱- تفسیر جامع البیان فی تاویل آی القرآن: کسانی که میخوانید از غیر الله. (طبری: ۱۱ ص ۳۹۷)
- ۲- بحر العلوم: میخوانید از بتها (سمرقندی: ۱ ص ۴۵۲)
- ۳- تفسیر معالم التنزیل: معنی ذکر نکرده است (بغوی: ۲ ص ۱۲۸)
- ۴- تفسیر کشاف: آنچه عبادت میکنید از غیر الله. (زمخشری: ۲ ص ۳۰)
- ۵- تفسیر البحر المحیط: آنچه عبادت میکنید از غیر الله (اثیر الدین: ۴ ص ۵۳۰)
- ۶- تفسیر القران العظیم: معنی ذکر نکرده است (ابن کثیر: ۳ ص ۲۶۴)
- ۷- الجامع لاحکام القرآن: آنچه عبادت میکنید از غیر الله (قرطبی: ۶ ص ۴۳۷)

#### الف- ۶: آیه ۳۷ اعراف:

- ۱- تفسیر جامع البیان فی تاویل آی القرآن: اولیاء خود میخواندند آنان را و عبادت میکردید. (طبری: ۱۲ ص ۴۱۵)
- ۲- بحر العلوم: معنی ذکر نشده است (سمرقندی: ۱ ص ۵۱۳)
- ۳- تفسیر معالم التنزیل: عبادت میکردید. (بغوی: ۲ ص ۱۹۰)
- ۴- تفسیر کشاف: الهه هایی که میخواندند (زمخشری: ۲ ص ۱۰۲)
- ۵- تفسیر البحر المحیط: استغاثه میکردید در وقت حاجت و عبادت میکردید (اثیر الدین: ۵ ص ۴۸)
- ۶- تفسیر القرآن العظیم: شریک میگرفتید و عبادت میکردید (ابن کثیر: ۳ ص ۴۱۰)
- ۷- الجامع لاحکام القرآن: عبادت میکردید. (قرطبی: ۷ ص ۲۰۴)

#### الف-۷: آیه ۱۹۷ اعراف:

- ۱- تفسیر جامع البیان فی تاویل آی القرآن: میخوانید از غیر الله. (طبری: ۱۳ ص ۳۲۳)
- ۲- بحر العلوم: عبادت میکنید (سمرقندی: ۱ ص ۵۷۵)
- ۳- تفسیر معالم التنزیل: میخوانید از بتها (بغوی: ۲ ص ۲۵۹)
- ۴- تفسیر کشاف: عبادت میکنید و آنان را اله مینامید. (زمخشری: ۲ ص ۱۸۹)
- ۵- تفسیر البحر المحیط: میخوانید از غیر الله (بتها) (اثیر الدین: ۵ ص ۲۵۴)
- ۶- تفسیر القرآن العظیم: عبادت میکنید همراه الله (ابن کثیر: ۳ ص ۵۲۹)
- ۷- الجامع لاحکام القرآن: عبادت میکنید (قرطبی: ۷ ص ۳۴۲)

#### الف-۸: آیه ۸ زمر:

#### الف:

- ۱- تفسیر جامع البیان فی تاویل آی القرآن: استغاثه میکند. (طبری: ۲۱ ص ۲۶۲)
- ۲- بحر العلوم: دعا میکند. (سمرقندی: ۳ ص ۱۷۹)
- ۳- تفسیر معالم التنزیل: میخواند. (بغوی: ۴ ص ۸۱)
- ۴- تفسیر کشاف: ذکر نشده است. (زمخشری: ۴ ص ۱۱۶)
- ۵- تفسیر البحر المحیط: پناه خواست و ندا کرد. (اثیر الدین: ۹ ص ۱۸۷)
- ۶- تفسیر القرآن العظیم: زاری و استغاثه کرد. (ابن کثیر: ۷ ص ۸۷)
- ۷- الجامع لاحکام القرآن: استغاثه کرد. (قرطبی: ۱۵ ص ۲۳۷)

ب: یدعو:

- ۸- تفسیر جامع البیان فی تاویل آی القرآن: دعا می‌کرد. (طبری: ۲۱ ص ۲۶۴)
- ۹- بحر العلوم: دعا می‌کرد. (سمرقندی: ۳ ص ۱۷۹)
- ۱۰- تفسیر معالم التنزیل: دعا می‌کرد. (بغوی: ۴ ص ۸۱)
- ۱۱- تفسیر کشاف: تضرع می‌کرد. (زمخشری: ۴ ص ۱۱۶)
- ۱۲- تفسیر البحر المحیط: تضرع و زاری می‌کرد (اثیر الدین: ۹ ص ۱۸۸)
- ۱۳- تفسیر القرآن العظیم: دعا و تضرع. (ابن کثیر: ۷ ص ۸۷)
- ۱۴- الجامع لاحکام القرآن: دعا می‌کرد و تضرع می‌کرد. (قرطبی: ۱۵ ص ۲۳۸)

#### ب- ۱: آیه ۶۳ نور:

- ۱- تفسیر جامع البیان فی تاویل آی القرآن: دعای بد حضرت را. (طبری: ۱۹ ص ۲۳۰)
- ۲- بحر العلوم: به اسم نخوانید. (سمرقندی: ۲ ص ۵۲۷)
- ۳- تفسیر معالم التنزیل: به اسم نخوانید. نفرین و دعای بد حضرت را. (بغوی: ۳ ص ۴۳۳)
- ۴- تفسیر کشاف: نامیدن حضرت را و ندا کردن وی را. دعا کردن حضرت خدایش را (زمخشری: ۳ ص ۲۶۰)
- ۵- تفسیر البحر المحیط: با تاخیر در استجاب حضرت وقتی شما را میخواند. دعای حضرت الله را مانند دیگران نگردانید (اثیر الدین: ۸ ص ۷۵)
- ۶- تفسیر القرآن العظیم: به اسم نخوانید. دعای حضرت را برای یک شخص مانند دعای دیگران ندانید (ابن کثیر: ۶ ص ۸۹)
- ۷- الجامع لاحکام القرآن: با صدای بلند نخوانید. مورد دعای بد و نفرین حضرت رسول قرار نگیرید (قرطبی: ۱۲ ص ۳۲۲)

#### ج- ۱: آیه ۲۲۱ بقره:

الف: يدعون:

- ۱- تفسیر جامع البیان فی تاویل آی القرآن: فرا میخوانند. (طبری: ۴ ص ۳۷۱)
- ۲- بحر العلوم: فرا میخوانند (سمرقندی: ۱ ص ۱۴۶)
- ۳- تفسیر معالم التنزیل: فرا میخوانند. (بغوی: ۱ ص ۲۸۴)
- ۴- تفسیر کشاف: فرا میخوانند. (زمخشری: ۱ ص ۲۶۴)
- ۵- تفسیر البحر المحیط: فرا میخوانند با قول و مخالطت با آنان سبب میشود (اثیر الدین: ۲ ص ۴۱۹)
- ۶- تفسیر القرآن العظیم: معاشرت با آنان باعث میشود (ابن کثیر: ۱ ص ۵۸۴)

۷- الجامع لاحكام القرآن: معاشرت و همشینی با آنان باعث میشود (قرطبی: ۳ ص ۸۰)

ب: والله يدعو:

- ۱- تفسیر جامع البیان فی تاویل آی القرآن: فرا میخواند. (طبری: ۴ ص ۳۷۱)
- ۲- بحر العلوم: فرا میخواند (سمرقندی: ۱ ص ۱۴۶)
- ۳- تفسیر معالم التنزیل: فرا میخواند. (بغوی: ۱ ص ۲۸۴)
- ۴- تفسیر کشاف: فرا میخواند. (زمخشری: ۱ ص ۲۶۴)
- ۵- تفسیر البحر المحیط: فرا میخواند (اثیر الدین: ۲ ص ۴۲۰)
- ۶- تفسیر القرآن العظیم: فرا میخواند (ابن کثیر: ۱ ص ۵۸۴)
- ۷- الجامع لاحكام القرآن: فرا میخواند (قرطبی: ۳ ص ۸۰)

#### ج- ۲: آیه ۲۵ یونس:

- ۱- تفسیر جامع البیان فی تاویل آی القرآن: فرا میخواند. (طبری: ۱۵ ص ۵۹)
  - ۲- بحر العلوم: فرا میخواند (سمرقندی: ۲ ص ۱۱۱)
  - ۳- تفسیر معالم التنزیل: دعوت میکند. (بغوی: ۲ ص ۴۱۷)
- نکته: از آنجا بجای فرا میخواند دعوت میکند آورده شده است زیرا در ذیل این آیه حدیثی آورده است که میگوید: بزرگی طعامی آماده داشته است و دعوت کنندگان را برای تناول از آن فرستاده است.
- ۴- تفسیر کشاف: فرا میخواند. (زمخشری: ۲ ص ۳۴۱)
  - ۵- تفسیر البحر المحیط: فرا میخواند (اثیر الدین: ۶ ص ۴۰)
  - ۶- تفسیر القرآن العظیم: دعوت میکند (ابن کثیر: ۴ ص ۲۶۱)
  - ۷- الجامع لاحكام القرآن: فرا میخواند (قرطبی: ۸ ص ۳۲۸)

#### ج- ۱: آیه ۴۶ احزاب:

- ۱- تفسیر جامع البیان فی تاویل آی القرآن: فراخوانده. (طبری: ۲۰ ص ۲۸۱)
- ۲- بحر العلوم: مطلبی نیامده است (سمرقندی:)
- ۳- تفسیر معالم التنزیل: فراخوانده. (بغوی: ۳ ص ۶۴۸)

- ۴- تفسیر کشاف : فرا خواننده . (زمخشری: ۳ص ۵۴۶)
- ۵- تفسیر البحر المحيط: فراخواننده (اثیر الدین: ۸ص ۴۸۷)
- ۶- تفسیر القرآن العظیم: فرا خواننده (ابن کثیر: ۶ص ۴۳۹)
- ۷- الجامع لاحکام القرآن: تبلیغ کننده (قرطبی: ۱۴ص ۲۰۰)

#### د- ۲: آیه ۶ قمر:

#### الف: یدع:

- ۱- تفسیر جامع البیان فی تاویل آی القرآن: ذکر نشده است. (طبری: ۲۲ص ۵۷۳)
- ۲- بحر العلوم: ذکر نشده است. (سمرقندی: ۳ص ۳۷۰)
- ۳- تفسیر معالم التنزیل: ذکر نشده است. (بغوی: ۴ص ۳۲۳)
- ۴- تفسیر کشاف : ذکر نشده است. (زمخشری: ۴ص ۴۳۲)
- ۵- تفسیر البحر المحيط: ذکر نشده است. (اثیر الدین: ۱۰ص ۳۵)
- ۶- تفسیر القرآن العظیم: ذکر نشده است. (ابن کثیر: ۷ص ۴۷۶)
- ۷- الجامع لاحکام القرآن: ذکر نشده است. (قرطبی: ۱۷ص ۱۲۹)

#### ب: الداع:

- ۱- تفسیر جامع البیان فی تاویل آی القرآن: داعی الله (فرا خواننده ی الله). (طبری: ۲۲ص ۵۷۳)
- ۲- بحر العلوم: اسرافیل (سمرقندی: ۳ص ۳۷۰)
- ۳- تفسیر معالم التنزیل: اسرافیل (بغوی: ۴ص ۳۲۲)
- ۴- تفسیر کشاف : اسرافیل یا جبریل . (زمخشری: ۴ص ۴۳۲)
- ۵- تفسیر البحر المحيط: اسرافیل یا جبریل . (اثیر الدین: ۱۰ص ۳۵)
- ۶- تفسیر القرآن العظیم: ذکر نشده است. (ابن کثیر: ۷ص ۴۷۶)
- ۷- الجامع لاحکام القرآن: ذکر نشده است. (قرطبی: ۱۷ص ۱۲۹)

#### ه- ۱: آیه ۲۶۰ بقره:

- ۱- تفسیر جامع البیان فی تاویل آی القرآن: وردش را بخوان. (طبری: ۵ص ۵۱۱)
- در اینجا مفسر میگوید که حضرت ابراهیم گفته است: به اذن الله بیاید و آنان آمدند.
- ۲- بحر العلوم: (سمرقندی:)

- ۳- تفسیر معالم التنزیل: (بغوی:)
- ۴- تفسیر کشاف: وردش را بخوان. (زمخشری: ۱ص ۳۱۰)
- ۵- تفسیر البحر المحیط: فرا بخوان (اثیر الدین: ۲ص ۶۴۷)
- ۶- تفسیر القرآن العظیم: فرا بخوان (ابن کثیر: ۱ص ۶۹۰)
- ۷- الجامع لاحکام القرآن: وردش را بخوان (قرطبی: ۳ص ۳۰۱)

ز: آیاتی که از انبیاء درخواست دعا میشود:

ز-۱: ۶۸ بقره:

- ۱- تفسیر جامع البیان فی تاویل آی القرآن: بیرس (طبری: ۲ص ۱۸۹)
- ۲- بحر العلوم: بیرس (سمرقندی: ۱ص ۶۲)
- ۳- تفسیر معالم التنزیل: ذکر نشده است. (بغوی: ۱ص ۱۲۹)
- ۴- تفسیر کشاف: بیرس (زمخشری: ۱ص ۱۴۸)
- ۵- تفسیر البحر المحیط: بیرس (اثیر الدین: ۱ص ۴۰۵)
- ۶- تفسیر القرآن العظیم: ذکر نشده است (ابن کثیر: ۱ص ۲۹۸)
- ۷- الجامع لاحکام القرآن: بیرس (قرطبی: ۱ص ۴۴۸)

ز-۲: آیه ۱۳۴ اعراف:

- ۱- تفسیر جامع البیان فی تاویل آی القرآن: دعا کن. (طبری: ۱۳ص ۶۲)
- ۲- بحر العلوم: دعا کن و بخواه (سمرقندی: ۱ص ۵۴۳)
- ۳- تفسیر معالم التنزیل: دعا کن. (بغوی: ۲ص ۲۲۵)
- ۴- تفسیر کشاف: دعا کن و بخواه. (زمخشری: ۲ص ۱۴۸)
- ۵- تفسیر البحر المحیط: دعا کن (اثیر الدین: ۵ص ۱۵۲)
- ۶- تفسیر القرآن العظیم: دعا کن خدایت را (ابن کثیر: ۳ص ۴۶۵)
- ۷- الجامع لاحکام القرآن: (دعای خیر نمایی) درخواست نمایی و بخواهی (قرطبی: ۷ص ۲۷۱)

ز-۳: آیه ۴۹ زخرف:

- ۱- تفسیر جامع البیان فی تاویل آی القرآن: بخوان. (طبری: ۲۱ص ۶۱۵)

- ۲- بحر العلوم: دعا كن و بخواه (سمرقندی: ۳ص ۲۶۰)
- ۳- تفسير معالم التنزيل: بخواه. (بغوی: ۴ص ۱۶۴)
- ۴- تفسير كشاف : بخواه. (زمخشری: ۴ص ۲۵۷)
- ۵- تفسير البحر المحيط: بخواه (اثیر الدین: ۹ص ۳۸۰)
- ۶- تفسير القرآن العظيم: بخواه (ابن كثير: ۷ص ۲۳۰)
- ۷- الجامع لاحكام القرآن : بخواه (قرطبی: ۱۶ص ۹۸)

#### ح-۱: آیه ۱۷۱ بقره:

- ۱- تفسير جامع البيان في تاويل آى القرآن: خواندن و صداى نا مفهوم. (طبرى: ۳ص ۳۰۹)
- ۲- بحر العلوم: خواندن و صداى نا مفهوم. (سمرقندی: ۱ص ۱۱۳)
- ۳- تفسير معالم التنزيل: صدا و خواندن نا مفهوم. (بغوی: ۱ص ۱۹۹)
- ۴- تفسير كشاف : صدا و درای نا مفهوم. (زمخشری: ۱ص ۲۱۴)
- ۵- تفسير البحر المحيط: صداى نا مفهوم. (اثیر الدین: ۲ص ۱۰۶)
- ۶- تفسير القرآن العظيم: صدا و ندا (ابن كثير: ۱ص ۴۸۰)
- ۷- الجامع لاحكام القرآن: خواندن و صداى نا مفهوم. (قرطبی: ۲ص ۲۱۴)

#### ح-۲: آیه ۴۹ و ۵۰ غافر:

#### الف: ادعوا:

- ۱- تفسير جامع البيان في تاويل آى القرآن: بخوانيد و بخواهيد. (طبرى: ۲۱ص ۳۹۹)
- ۲- بحر العلوم: درخواست كنيد و بخواهيد. (سمرقندی: ۳ص ۲۰۹)
- ۳- تفسير معالم التنزيل: ذكر نشده است. (بغوی: ۴ص ۱۱۵)
- ۴- تفسير كشاف : بخواهيد. (زمخشری: ۴ص ۱۷۲)
- ۵- تفسير البحر المحيط: بخواهيد. (اثیر الدین: ۹ص ۲۶۴)
- ۶- تفسير القرآن العظيم: بخواهيد. (ابن كثير: ۷ص ۱۴۹)
- ۷- الجامع لاحكام القرآن: استغاثه كنيد و بخواهيد. (قرطبی: ۱۵ص ۳۲۲)

#### ب: فادعوا:

- ۱- تفسير جامع البيان في تاويل آى القرآن: بخوانيد. (طبرى: ۲۱ص ۴۰۰)

- ۲- بحر العلوم: بخوانید هر آنچه میخواهید. (سمرقندی: ۳ص ۲۰۹)
- ۳- تفسیر معالم التنزیل: بخوانید. (بغوی: ۴ص ۱۱۵)
- ۴- تفسیر کشف : دعا و زاری کنید. (زمخشری: ۴ص ۱۷۲)
- ۵- تفسیر البحر المحيط: بخوانید. (اثیر الدین: ۹ص ۲۶۴)
- ۶- تفسیر القرآن العظیم: بخوانید. (ابن کثیر: ۷ص ۱۴۹)
- ۷- الجامع لاحکام القرآن: ذکر نشده است. (قرطبی: ۱۵ص ۳۲۲)

### ج: دعاء:

- ۱- تفسیر جامع البیان فی تاویل آی القرآن: دعاء. (طبری: ۲۱ص ۴۰۰)
- ۲- بحر العلوم: دعاء. (سمرقندی: ۳ص ۲۰۹)
- ۳- تفسیر معالم التنزیل: دعاء. (بغوی: ۴ص ۱۱۵)
- ۴- تفسیر کشف : دعاء. (زمخشری: ۴ص ۱۷۲)
- ۵- تفسیر البحر المحيط: دعاء. (اثیر الدین: ۹ص ۲۶۴)
- ۶- تفسیر القرآن العظیم: دعاء. (ابن کثیر: ۷ص ۱۴۹)
- ۷- الجامع لاحکام القرآن: ذکر نشده است. (قرطبی: ۱۵ص ۳۲۲)

### ح- ۳: ۴۰ ابراهیم:

- ۱- تفسیر جامع البیان فی تاویل آی القرآن: عمل و عبادت. (طبری: ۱۷ص ۲۸)
- ۲- بحر العلوم: عمل و دعاء. (سمرقندی: ۲ص ۲۴۶)
- ۳- تفسیر معالم التنزیل: عمل و عبادت. و دعاء. (بغوی: ۳ص ۴۵)
- ۴- تفسیر کشف : عبادت. (زمخشری: ۲ص ۵۶۲)
- ۵- تفسیر البحر المحيط: دعاء. (اثیر الدین: ۶ص ۴۴۹)
- ۶- تفسیر القرآن العظیم: خواسته ام و آنچه دعا کرده بودم. (ابن کثیر: ۴ص ۵۱۴)
- ۷- الجامع لاحکام القرآن: عبادت. (قرطبی: ۹ص ۳۷۵)

### ح- ۴: آیه ۴۹ فصلت:

- ۱- تفسیر جامع البیان فی تاویل آی القرآن: دعاء و خواستن. (طبری: ۲۱ص ۴۹۰)
- ۲- بحر العلوم: درخواست. (سمرقندی: ۳ص ۲۳۲)
- ۳- تفسیر معالم التنزیل: دعاء و درخواست. (بغوی: ۴ص ۱۳۶)

- ۴- تفسیر کشاف: درخواست. (زمخشری: ۴ص ۲۰۵)
- ۵- تفسیر البحر المحيط: درخواست. (اثیر الدین: ۹ص ۳۱۵)
- ۶- تفسیر القرآن العظیم: دعاء. (ابن کثیر: ۷ص ۱۸۶)
- ۷- الجامع لاحکام القرآن: درخواست. (قرطبی: ۱۵ص ۳۷۲)

## نتیجه گیری:

با بررسی اقوال مفسرین منتخب در این تحقیق، نتایج به دست آمده به دین شرح است:

- ۱- به غیر از قسمت الف و ز در تقسیم مذکور در این تحقیق اختلاف معنایی نداشته اند و همه بر اینکه در دعا در این آیه به معنی خواندن و فرا خواندن است متفق بوده اند و معنی این آیه را واضح میدانسته اند.
- ۲- در قسمت اول (الف) که دعا غیر الله شرک محسوب میشد بعضی میگفتند دعا بمعنی عبادت است و اگر کسی هم میگفت که خواندن است برای حفظ توافق بین آیات دیگر قیدی را در کنار دعا ذکر میکردند مانند که اینکه غیرالله را اله بداند و یا آنچه میپرستید را بخوانید و یا بتان و اصنام را که عبادت میکنید پس منظورشان این بوده است که خواندن (دعا) غیر الله شرک است در صورتی اگر با اعتقاد به مع الله بودن باشد و یا همتراز دانستن کسی دیگر با الله باشد.
- ۳- در قسمت آخر (ز) که تقبل دعاء است نیز دعا را بسیاری بر عمل و عبادت گرفته اند و به احادیثی از حضرت رسول الله (ص) استناد نموده اند و اینکه کسی از مفسرین منتخب، در اینکه دعا میتواند به معنی عبادت باشد شکی ندارند و برای حفظ توافق آیات با یکدیگر لازم میدانند که آیات شرک همراه با قیدی باشد.

منابع:

قرآن کریم

- ۱- أساس البلاغة مؤلف: أبو القاسم محمود بن عمرو بن أحمد، الزمخشری جار الله (المتوفی: ۵۳۸هـ) تحقیق: محمد باسل عیون السود ناشر: دار الکتب العلمیة، بیروت - لبنان چاپ اول، ۱۴۱۹ هـ - ۱۹۹۸ م أجزاء: ۲
- ۲- بحر العلوم أبو الیث نصر بن محمد بن أحمد بن إبراهیم السمرقندی (المتوفی: ۳۷۳هـ)
- ۳- البحر المحيط فی التفسیر مؤلف: أبو حیان محمد بن یوسف بن علی بن یوسف بن حیان أثیر الدین الأندلسی (المتوفی: ۷۴۵هـ) محقق: صدقی محمد جمیل ناشر: دار الفکر - بیروت ۱۴۲۰ هـ
- ۴- تفسیر القرآن العظیم أبو الفداء إسماعیل بن عمر بن کثیر القرشی البصری ثم الدمشقی (المتوفی: ۷۷۴هـ) المحقق: سامی بن محمد سلامة ناشر: دار طيبة للنشر والتوزيع چاپ: الثانية ۱۴۲۰ هـ - ۱۹۹۹ م عدد الأجزاء: ۸

- ٥- الجامع لأحكام القرآن = تفسير القرطبي مؤلف: أبو عبد الله محمد بن أحمد بن أبي بكر بن فرح الأنصاري الخزرجي شمس الدين القرطبي (المتوفى: ٦٧١هـ) تحقيق: أحمد البردوني وإبراهيم أطفيش ناشر: دار الكتب المصرية - القاهرة چاپ دوم، ١٣٨٤هـ - ١٩٦٤ م أجزاء: ٢٠ جزء ١ (في ١٠ مجلدات)
- ٦- جامع البيان في تأويل القرآن محمد بن جرير بن يزيد بن كثير بن غالب الآملي، أبو جعفر الطبري (متوفى: ٣١٠هـ) محقق: أحمد محمد شاكر ناشر: مؤسسة الرسالة چاپ: أول، ١٤٢٠ هـ - ٢٠٠٠ م عدد الأجزاء: ٢٤
- ٧- الكشف عن حقائق غوامض التنزيل مؤلف: أبو القاسم محمود بن عمرو بن أحمد، الزمخشري جار الله (المتوفى: ٥٣٨هـ) ناشر: دار الكتاب العربي - بيروت چاپ: سوم - ١٤٠٧ هـ أجزاء: ٤ مذيّل به حاشية (الانتصاف فيما تضمنه الكشف) ابن المنير الإسكندري (ت ٦٨٣) وتخرّيج أحاديث الكشف امام الزيلعي]
- ٨- لسان العرب مؤلف: محمد بن مكرم بن علي، أبو الفضل، جمال الدين ابن منظور الأنصاري الرويفي الإفريقي (متوفى: ٧١١هـ) ناشر: دار صادر - بيروت چاپ سوم - ١٤١٤ هـ أجزاء: ١٥
- ٩- معالم التنزيل في تفسير القرآن = تفسير البغوي مؤلف: محيي السنة، أبو محمد الحسين بن مسعود بن محمد بن الفراء البغوي الشافعي (المتوفى: ٥١٠هـ) محقق: عبد الرزاق المهدي ناشر: دار إحياء التراث العربي - بيروت چاپ أول، ١٤٢٠ هـ أجزاء: ٥
- ١٠- معجم مقاييس اللغة أحمد بن فارس بن زكرياء القزويني الرازي، أبو الحسين (متوفى: ٣٩٥هـ) محقق: عبد السلام محمد هارون ناشر: دار الفكر ١٣٩٩هـ - ١٩٧٩م. عدد الأجزاء: ٦